raju kompletne zaključke o nečemu. I obratno, prihvatanje drugačijeg rezonovanja je znatno više iz kakvih drugo razloga nego iz uvjerenja.

Prema režimu se odnose lojalno: ni udvorički i sa mnogo uvažavanja, niti mu se, po pravilu, suprotstavljaju, sem u slučaju očite nepravde ili nepažnje.

Nijesu vlastoljubivi. Mi smo, moguće, jedino bratstvo iz plemena Kuča, iz kojega nijedan njegov član nije pokušavao da se "dočepa" vlasti – od lokalne pa dalje. U radnom angažmanu šefovali su onoliko koliko je zahtijevala priroda posla koji obavljaju.

Svi, ili gotovo svi, politički su određeni. Imaju svoja uvjerenja, svoje procjene i gledanja. Malo ih je koji ta politička određenja javno ističu, još manje bilo kome nameću. Nijesu istini za volju, premnogo uporni da ih brane, ali, ni da ih napuštaju.

Među našim bratstvenicima, koliko je poznato, nije bilo kriminalaca. Niko nije osuđivan, za zločin, krađu, otimačinu. ne pamte se sporovi koji bi doveli do prekida bratstveničkih odnosa. Nije bilo moralnih posrtanja: izdaje, dostavljača, špijunaže. Nijesu podmitljivi. Veoma su odani bratstvu plemena i otporni prema pokušajima narušavanja unutrašnjeg jedinstva. O tome je čak i u narodnoj pjesmi ostalo svjedočanstvo. kad su Turci pravili dogovor kako da se domognu vojvode Toma Petrova Popovića, jedan od njihovih prvaka će, kako je zapisao Marko Miljanov, reći: "Niko Tomu neće pomagati, / Nego će ga svi Kuči izdati, / Do krvave kuće Lakovića, / Oni neće izdat´ Popoviće, / Jer nijesu nigda izdavali, / Nit´ su od nas mito prifaćali..." (Pleme Kuči..., str. 281).

Iz Kuča je, u toku XVIII vijeka najviše, bio veliki broj prebjega na teritoriju koja je bila pod turskom upravom. Bježalo se iz nebrojeno mnogo razloga: duga krvi, straha od osvete, komšijskih, bratstveničkih, plemenskih i drugih razmirica, bijede, siromaštva, oskudice, gladi, krađa, imovinskih sporova, svađa oko ograda, međa, mednika, puteva, prolaza i prelaza, voda, šuma, plahovitosti, ličnih i porodičnih uvreda i uvreda oružja. Bilo je puno progonjenih, iseljavanja pod pritiskom. Lako su primali islam[2], i postajali veoma ugledni građani i dobri vojnici u turskoj vojsci.

Prema saznanjima, među onima koji su tražili utočište i pribježište na turskoj teritoriji, nije bio ni jedan naš rođak, niti je u kojoj drugoj prilici promijenio vjeru – tada ni kasnije.

Naši rođaci su veoma vezani za porodicu. Dobri su sinovi, veoma dobri muževi, izuzetno pažljivi roditelji. Razloga za to ima više. Odlučujući je, izgleda, to što je porodica kao najmanja društvena jedinica i zajednica, po svojim bitnim svojstvima, svestarno ugrađena u bratstveničke strukture, sa svim konkretnim osobenostima i ukupnim značajem u privatnom i društvenom okruženju – upravo tako i shavatana, tretirana i prihvatana.

---

[2] "Cjelovitu sliku o ovim procesima (riječ je o islamiziranju u sjevernom dijelu Crne Gore, op. Đ.L.) mogla bi dati jedino etnološka istraživanja, pa bi smjelije mogli reći da je u strukturi stanovništva Gusinja i Plava oko 75 potomaka Kuča. To važi, sa možda nešto smanjenim procentom i za rožajsko–tutinsku regiju"(Dr. Ejup Mušović, *IDENTITET MUSLIMANA*, Plav 1995. g., str. 71.).

U porodici je izražavan čitav život
njena najznačajnija – reproduktivna
uzajamni odnosi, vaspitanje, vrednosni
da se bude najbolji, ili bar što bolji, č
ponajviše očuvanje braka kao najzna
porodici.

Tradicionalni odnos muž – žena
njegovan. Tu se, po tradiciji, znalo što
bio gazda u kući, starešina porodic
odlučujuća. O svim iole značajnim pita
može odlučivati. On predstavlja po
bratstveničkom ili drugom skupu, pok
prvi bere badnjak, unosi ga i nalaže; p
zdravicu; odlučuje šta će se zasijati,
kad će se obavljati ostali poslovi: k
ljetine, sječa drva, pripremati zimnic
koja stoka će se držati ili uzimati na
šta će ko raditi, šta će se prodavati
pozajmljuje ili namiruje, "kudža",
odlučuje i daje blagoslov za udadbu i
nekom putovanju ili posjeti; o školov

Žena je morala da sluša.

To je bilo opštevažeće pravilo
mijevalo se i žena ga je prihvatala be

Muža kao glavu porodice to j
poziciju, jer on je taj koji je snosio
za eventualno nedovoljno promišlje
Njegova odgovornost je bila znatno

jeka najviše, bio veliki broj
la pod turskom upravom.
zloga: duga krvi, straha od
kih, plemenskih i drugih
skudice, gladi, krađa, imo-
da, međa, mednika, puteva,
plahovitosti, ličnih i poro-
Bilo je puno *progonjenih,*
su primali islam[2]*, i postajali*
ojnici u turskoj vojsci.
nima koji su tražili utočište
nije bio ni jedan naš rođak,
omijenio vjeru – tada ni

ni za porodicu. Dobri su
izetno pažljivi roditelji.
i je, izgleda, to što je
jedinica i zajednica, po
o ugrađena u bratstve-
n osobenostima i ukup-
štvenom okruženju –
rihvatana.

(riječ je o islamiziranju u
la bi dati jedino etnološka
u strukturi stanovništva
To važi, sa možda nešto
egiju"(Dr. Ejup Mušović,
r. 71.).

U porodici je izražavan čitav život u kući: prije svega njena najznačajnija – reproduktivna funkcija, zatim uzajamni odnosi, vaspitanje, vrednosni kriterijumi, težnja da se bude najbolji, ili bar što bolji, čuvanje ugleda, ali i ponajviše očuvanje braka kao najznačajnijeg odnosa u porodici.

Tradicionalni odnos muž – žena je, stoga, posebno njegovan. Tu se, po tradiciji, znalo što je čija uloga. Muž je bio gazda u kući, starešina porodice. Njegova riječ je odlučujuća. O svim iole značajnim pitanjima niko drugi ne može odlučivati. On predstavlja porodicu na seoskom, bratstveničkom ili drugom skupu, pokajanju, slavi, svadbi; prvi bere badnjak, unosi ga i nalaže; prvi čestita slavu i diže zdravicu; odlučuje šta će se zasijati, na kojoj njivi i kada; kad će se obavljati ostali poslovi: kosidba, prikupljanje ljetine, sječa drva, pripremati zimnica za stoku; koliko i koja stoka će se držati ili uzimati na "zetsku"; raspoređuje šta će ko raditi, šta će se prodavati i što kupiti; on čuva, pozajmljuje ili namiruje, "kudža", pozajmljeni novac; odlučuje i daje blagoslov za udadbu ili ženidbu; odlučuje o nekom putovanju ili posjeti; o školovanju djece...

Žena je morala da sluša.

To je bilo opštevažeće pravilo ponašanja, podrazumijevalo se i žena ga je prihvatala bez pogovora.

Muža kao glavu porodice to je stavljalo u posebnu poziciju, jer on je taj koji je snosio odgovornost (moralnu) za eventualno nedovoljno promišljene poteze i postupke. Njegova odgovornost je bila znatno veća ako je bio stare-

šina kuće, jer su se njegove odluke odnosile na veći broj članova familije i širi krug poslova.

Iako prividno nijesu naročito nježni prema ženi, naročito ne u javnosti, u spoljnjem okruženju, to se dijelom nadoknađivalo u porodičnom ambijentu.

Obaveze muža i žene u obavljanju domaćih poslova bile su razgraničene. Žena je čuvala djecu, brinula se o starima, spremala hranu, obavljala poslove oko bijelog mrsa, uređivala kuću, hranila perad i svinje. Muž je obavljao poslove van kuće. No, žena je "ravnopravno" učestvovala i u muškim poslovima; zasađivanju i okopavanju usjeva, ubiranju prinosa, sređivanju sijena, brizi o stoci.

Zbog okolnosti u kojima se živjelo, naročito zbog čestog odsustvovanja muža iz kuće – u vojsci ili na frontu, žena je, najčešće, bila glavni radnik. Spoljne poslove obavljala je preko dana, a u kući je radila noću. Bila je veliki paćenik, žrtva u porodici: prva je ustajala, a posle svih lijegala. Obavljala je i sve dodatne poslove: brinula o meljavi žita, odlasku na pazar, stizala na saučešća. Uporedo je morala da brine o široj porodici, da je u toku, da "održava vezu sa njima, da ih ne zaboravlja".

Ali njen rad, kao nosioca poslova u kući se poštovao, osobito briga o djeci i starima. Muž je, stoga, štitio ženu kao samog sebe. Štitio ju je sa osjećanjem poštovanja, jer ona je temelj domaćinstva, "Na ženi kuća počiva", odnosno: "Kuća se ne oslanja na zemlju nego na ženu". Samim tim ona je bila "Kuća ili raskuća". U skladu sa tim muž je čuvao njen moralni integritet, branio njenu čast u interesu kuće i bratstva, štitio je od uvreda i svega što joj može krnjiti ugled mimo njene moći i uticaja.

Žena je to vraćala punom mjerom.

Koliko joj je pripadalo i koliko je mogla, nerijetko i više od toga: čuvala je obraz mužu i porodici, brinula se o unapredivanju i korišćenju domaćinstva i imovine.

Uz sve nadljudske napore, zajedno sa rođakama i komšinicama, kao i sve kučke i crnogorske žene, uvijek je nalazila snage, volje i vremena, da bude veza između kuće i fronta. Sa bremenom hrane, odjeće i drugih najvažnijih stvari, išla je na ratni položaj do muža, djevera, katkad i svekra i spremno izdržavala svu težinu i čast rodoljublja i patriotizma, pažnje, ljubavi i nježnosti prema domaćinu.

O vrijednosti i zaslugama žene Marko Miljanov će u pismu Lazaru Sočici, 1882. godine napisati: ..."čuo sam da neko prijeti da će zauzeti Crnu Goru. Zdravo naše žene, neka svi mi poginemo, one sestre, ćeri i majke junaka, neće dopuštiti da naše stijene budu pregažene... " Njegoš svoju pjesmu "Čardak Aleksića", završava takođe stihovima u slavu žene: "...No je čudo od te ženske glave, / što učini Ruža Lakovića, / u poćeru pošla za Turcima, / te s dvojice skinula oružje. / To je teže svoj turskoj krajini / no njihove posječene glave".

Ljubav prema porodici i domaćinstvu činili su brak postojanim. Brak je bio više nego zajednica dvoje supružnika. To je u neku ruku bio "sveti savez", koji su oboje poštovali do krajnjih granica. U takvoj zajednici razvijali su se odnosi ljubavi, povjerenja i međusobne trpeljivosti: čuvalo se što je vrijedno i podsticani napori i htjenja koji su bili podstrek razvoju porodice.

Veoma su rijetki slučajevi preljube bilo s koje strane, još ređe rastave braka, a izuzetno rijetke odive povratnice.

Lakovići su pažljivi roditelji, spremni da bez velikog otpora prihvate odluke svoje djece. Pomažu ili "idu na ruku" djeci čak i kad odrastu i to do mjere koja, katkad, sputava njihovu samostalnost i kreativnost kao odlučujuće faktore za uspjeh u životu.

Prividno su kritični prema djeci, suštinski veoma osjetljivi i nerado slušaju primjedbe na njih. Radije će prihvatiti pohvalu njihovih postupaka, makar i ne sasvim prikladnih, nego čak i opravdane zamjerke. Ali, ne samo prema djeci nego i inače, veoma nerado primaju prekore, bilo od koga. Jer, rekli smo, Lakovići nijesu previše temperamentni, o svom postupku ili namjeri razmisle, odlože "da prenoći". Stoga, uvjereni da su našli najbolja rješenja i najprikladniji postupak - ne žele da im se na to utiče. Za uzvrat – ne miješaju se u tuđe poslove: "Njegov konj - njegov drum".

Solidarni su i spremni da jedni drugima, u nuždi, priteknu u pomoć. Najizdašnije su se ispomagali na ratištu i na katunu – gdje su i potrebe najčešće i najveće. Uvijek su spremni da pomognu majkama udovicama hraniteljkama.

Nema, valjda, nijedne profesije kojom se neki od naših rođaka nije bavio: crnogorski oficiri i ostali vojni časnici, univerzitetski profesori, ljekari, sudije, diplomati, prosvjetni radnici, inženjeri svih profila, ljudi s najvišim obrazovanjem u društvenim naukama, službenici i rukovodioci u civilnoj administraciji. Jedino nije bilo popova i pilota.

Uglavnom, rado polaze na školovanje. Dobri su đaci i studenti. Te pretpostavke, međutim, su u neskladu sa ambicijama. Sve to, čak i uz povoljne materijalne uslove, po

pravilu, nije bio dovolj
do visokog prosjeka,
mjesto u društvu i radn

Stalna pokretljivo
uslova da se iscrpljuju
ih je snažnim, zdravi
stalno aktivnim.

Kod Lakovića i
folklora. Veliki su poš
jedne na drugu gener
govorilo o precima koj
staroj fotografiji. Djec
recimo, bratstvenički
kriterijum porodičnog
nešto u transu – potenc

Nikada se nije pr
zapostavljala nacional
uslovno rečeno, autonc
je razvijeno poštovanje
nešto specifično, nedor
ljivih nacionalnih kon
isticalo učešće u crnogo
gorsko ordenje, osobit
barjaktarski ili drugi
vojsci. S druge strane,
crnogorska nošnja. Ma
kompletiraju, bila znak
naroda, ovdje, vjerovat
njenja Kuča Crnoj Gori

Lakovići su pažljivi roditelji, spremni da bez velikog otpora prihvate odluke svoje djece. Pomažu ili "idu na ruku" djeci čak i kad odrastu i to do mjere koja, katkad, sputava njihovu samostalnost i kreativnost kao odlučujuće faktore za uspjeh u životu.

Prividno su kritični prema djeci, suštinski veoma osjetljivi i nerado slušaju primjedbe na njih. Radije će prihvatiti pohvalu njihovih postupaka, makar i ne sasvim prikladnih, nego čak i opravdane zamjerke. Ali, ne samo prema djeci nego i inače, veoma nerado primaju prekore, bilo od koga. Jer, rekli smo, Lakovići nijesu previše temperamentni, o svom postupku ili namjeri razmisle, odlože "da prenoći". Stoga, uvjereni da su našli najbolja rješenja i najprikladniji postupak - ne žele da im se na to utiče. Za uzvrat – ne miješaju se u tuđe poslove: "Njegov konj – njegov drum".

Solidarni su i spremni da jedni drugima, u nuždi, priteknu u pomoć. Najizdašnije su se ispomagali na ratištu i na katunu – gdje su i potrebe najčešće i najveće. Uvijek su spremni da pomognu majkama udovicama hraniteljkama.

Nema, valjda, nijedne profesije kojom se neki od naših rodaka nije bavio: crnogorski oficiri i ostali vojni časnici, univerzitetski profesori, ljekari, sudije, diplomati, prosvjetni radnici, inženjeri svih profila, ljudi s najvišim obrazovanjem u društvenim naukama, službenici i rukovodioci u civilnoj administraciji. Jedino nije bilo popova i klota.

Uglavnom, rado polaze na školovanje. Dobri su đaci i studenti. Te pretpostavke, međutim, su u neskladu sa mogućnostima. Sve to, čak i uz povoljne materijalne uslove, po

pravilu, nije bio dovoljno jak stimulans da se školuju dalje do visokog prosjeka, koji im obezbjeđuje odgovarajuće mjesto u društvu i radnom angažmanu.

Stalna pokretljivost, pogodna klima, pa i nedostatak uslova da se iscrpljuju u teškim fizičkim poslovima učinila ih je snažnim, zdravim, temeljite tjelesne konstrukcije, stalno aktivnim.

Kod Lakovića ima nešto specifično u tretiranju folklora. Veliki su poštovaoci tradicije, i to se prenosilo s jedne na drugu generaciju. Sa velikim poštovanjem se govorilo o precima koji žive u narodnoj epici, kazivanju ili staroj fotografiji. Djecu od najranijih dana upućuju u, recimo, bratstvenički rodoslov da to post je svojevrsni kriterijum porodičnog vaspitanja. Sve to se – nešto svjesno, nešto u transu – potencira, uljepšava, dograđuje.

Nikada se nije previše naglašavala, kao što se nije ni zapostavljala nacionalna loza. U tome se ispoljava neka, uslovno rečeno, autonomnost – lična i šire. Koliko god da je razvijeno poštovanje tradicije i ponosa na prošlost ostaje nešto specifično, nedorečeno u tretmanu nekih prepoznatljivih nacionalnih komponenti. Sa velikim ponosom se isticalo učešće u crnogorskoj vojsci, visoko se cijenilo crnogorsko ordenje, osobito se uvažavali oficirski, podoficirski, barjaktarski ili drugi vojni čin ili položaj u crnogorskoj vojsci. S druge strane, dosta se rijetko nosila nacionalna crnogorska nošnja. Mada je ta nošnja, sa detaljima koji je kompletiraju, bila znak dostojanstva i časti – lične i svog naroda, ovdje, vjerovatno, zbog znatno kasnijeg prisajedinjenja Kuča Crnoj Gori, a u Sandžaku zbog relativno velike

udaljenosti od stare postojbine, slabijeg kontaktiranja i drugačijeg okruženja, nije doživjela kult kakav je imala kod ostalih Crnogoraca.

Sa velikim oduševljenjem se pjevalo Crnoj Gori, Lovćenu, "kitici" Podgorici, Spužu "krvavome", Komovima i Durmitoru, ali obavezno i Kučima. Saga o Kučima morala je naći mjesta u svakom društvu: zdravici, zabavi, razgovoru. Opet, nije se previše držalo do gusala, kao dijela nacionalnog bića i osjećanja. Oružje se radije nosilo ispod ogrtača nego zaticalo za pojasom, ili se držala ruka na njemu. Riječju, bilo je tu, a i sada ima nečega specifičnog.

Porodični običaji među Lakovićima su, gotovo, svetinja. Ustaljeni su kao pravilo ponašanja i među sobom i u odnosu na druge: respekt starijih, visoko poštovanje gostiju, strog odnos prema preženstvu, otmici ili uskakanju djevojaka, kao pitanju ugleda i časti porodice; srodstvenik je među drugima štićen, hvaljen, opravdani njegovi postupci – u kući se sve postavljalo na pravo mjesto. Veoma su poštovani bratstvenički i plemenski dogovori. Izuzetno su rijetka nepoštovanja zajedničkih odluka, ali i neizbježne posljedice eventualnog neuvažavanja.

Na Donjem Medunu se nalazi crkva sv. Đorđija, ili kako je u Kučima često nazivaju "crkva Lakovića". To je mala, seoska, grobljanska crkvica, po mnogim podacima najstarija od 21 kučke crkve. Zaštićena je kao kulturno-istorijski spomenik[3].

[3] Marko Miljanov je opisao jednu pogibiju oko ove crkve, koja se desila negdje početkom XVIII vijeka.

Mada bogobojažljivi i intimno vjeruju u boga i više sile, naročito u teškim trenucima, Lakovići nijesu previše okupirani religijom, a još manje crkvenim ritualima, ne poste, još ređe se pričešćuju.

U Sandžaku se u religioznim osjećanjima ispoljavaju dvojako. Oni koji žive u mjestima udaljenijim od urbanih sredina su više privrženi vjerskim obredima, vjeruju, poste, pričešćuju se, poštuju i održavaju sve porodične vjerske obaveze i svečanosti, pozivaju sveštenika radi obavljanja tradicionalnih običaja: krštenja, vjenčanja, prekade, pogrebnih običaja. Slave Božić, krsnu slavu Nikoljdan i druge praznike. Neuporedivo ih manje slave iz zatucanosti ili uticaja teološke propedevtike nego iz uvjerenja da time čuvaju običaje predaka, da im stvaraju određenu toplinu, mekotu, uveličavaju porodične intime, rođačke veze i da su – svojevrsni faktor ljubavi. Ostali, naseljeni u urbanim sredinama kako ko – vjeruju, ali ni oni ne drže do vjerskih rituala.

Popovi, kao crkveni poslenici, među nama nijesu bili previše aktivni, nijesu mnogo ni traženi. Ali, isticali su se kao hrabri ratnici. Radije su pripasivali fišeklije nego

---

Kad su Turci počinili na Rudine Lakovića, vidjevši medunsku crkvu blizu sebe "poslali su odžu Dekovića da pročita š-nje turski i da je bajagli poturči.

Kad se odža primio, Goga Rašov(ić) se primaka i ubio ga puškom. Turci su drugog odžu odma poslali, kojeg je, kad se penja uza zad crkve, izjela zmija ispod tigala za čelo, te je s crkve panuo mrtav. Pogibija dvojice odža... Turke je uznemirila i govorili su crkve u Kučima Bog brani.

(M. Miljanov, *SABRANA DJELA* 3, 1967., 55.)."

oblačili epitrahilj. Bili su vispreni četovođe i vojni časnici i uvažavani narodni prosvetitelji. No, kontakti sa njima kao propovjednicima i crkvenim dejateljima održavani su samo u neophodnim prilikama, dakle, rijetko, tek toliko da se bude "kao drugi".

Kući uopšte, Lakovići još naglašenije su, na svoj način, više opredijeljeni za "direktnu vezu" sa bogom i svetiteljima, nego za uobičajene religiozne obrede. Popovi i crkva kao posrednici između boga i naroda nijesu na visokom pijedestalu. Bezmalo kao da su suvišni. Smatralo se da častan život i pošten rad predstavljaju najbolju "službu" bogu i nebeskim silama.

Svuda gdje su živjeli i radili ostavljali su prepoznatljiv trag – najviše zahvaljujući odnosu prema radu i okolini. Među nama kao da je važilo pravilo: "U sreću se uzda lud – a pametan u trud". No, bilo je, razumije se i izuzetaka, kao kod svih pravila.

Tako viđeni Lakovići, u sklopu plemena i vremena, sa svim svojim nedostacima, ljudskim slabostima i vrlinama, možemo se svrstati u kategoriju pripadnika nesavršene civilizacije, ali i sa svim vrijednostima i kvalitetima jednostavne prirode...

mladih, bila nedostupna. U njoj je čuvana "svitna" roba, nakit, odlikovanja, meka roba, novac, po koji sapun, svijeća, šibice, nešto voća za poklone - dunja, nar, suvih smokava, šipak, po koji orah, i na kraju duvan i kartice. Uvijek je zaključavana, ključ je čuvala baba. Zaviriti u škrinju bilo je, praktično, želja nedostižna.

Savremeni uslovi, razumije se, odlučujuće su uticali na uslove života pa, analogno, i stanovanja. U selima oko Pljevalja, gdje su nastanjeni, Laković su podigli nove, moderne porodične kuće sa priključcima vode, struje, opremljene elektrouređajima, luksuznim kućnim namještajem, dijelom i telefonskim priključcima, iako tamo, mahom, žive samo staračka domaćinstva. Radi ilustracije prije drugog svjetskog rata samo jedan Laković je živio u gradu u Pljevljima. Sada živi samo 21 porodica. U Medunu, međutim, nema puno novijih kuća. Stare kuće su znatno opravljene, pregrađene, sa odgovarajućim unutrašnjim rasporedom, uređene i namještene. No, do njih se i dalje prilazi uzanim, džombastim puteljcima. Vodom se i sada snabdijevaju iz bunara.

U gradovima je situacija potpuno zadovoljavajuća. Izgra-đene su nove, lijepo uređene i dobro opremljene kuće sa pratećim objektima. Najčešće ih okružuje lijepi zasad voća, a u Podgorici loze i mediteranskog voća. Ostali imaju stanove, većinom otkupljene, u društvenim zgradama, sa sasvim zadovoljavajućim stambenim rješenjem.

povoljnosti za
ji položaj i tržište.
ksponiranost prema
avljali su, međutim,

tarstvo bili su oduvijek
vijavala i način života. Ostale
nešto malo olakšavale uslove

II.

ivjeli na veoma ograničenom prostoru.
kamenjaru, da bi sačuvali što više plodnog
ne, ponekad i dvije - tri porodice pod istim
menom. Do njih se dolazilo uzanim puteljcima
imollaza. Kuće su bile suvozidane, ili vrlo rijetko
om krečnom malteru, pokrivene ćeramidom.
ću je, obično, činila samo

jedna prostorija u kojoj je bilo ognjište, prostor za boravak, tu se spavalo, čuvala hrana, rezerve žita, krompira i još čega, sušio mrs. U toj prostoriji, najčešće sa zemljanim podom i bez plafona, odvijao se čitav porodični život. Pregrađivana je jedino kad neki mlađi član formira porodicu i odijeli se. Kasnije je građena po koja kuća sa izbom za stoku, a na "spratu prostor za stanovanje". Osvetljavana je lučom, a u novije vrijeme, pod kraj prošlog vijeka, vidjela se gdje – gdje po koja plehana lampa "džolja", "ćoravica" na gas, a u imućnijim porodicama i bila je po koja staklena lampa, korišćena samo u posebnim prilikama: na slavi, svadbi, sjedniku sa komšijama, dvorenju bolesnika ili umrlog...

Na katunu su imali kolibe, suvomeđne kućerke za ljetni boravak, pokrivene "providnom" daskom.

Namještaj u kućama bio je izuzetno oskudan: po koji ručno izrađeni krevet za starije, nekoliko tronožaca, ili u luksuznijim slučajevima kariga i po jedna ili dvije stolovače, za najstarijeg člana porodice, domaćina kuće ili viđenog gosta. Namještaju je pripadala i oprema za čuvanje hrane – mječar, polica, kašun, po koja kaca, katkad i neka korpa ili krošnja, rede i koš na "petar".

Kućni namještaj je činilo isključivo drveno posuđe: trpeza, naćve, vagan, karlica, ožice, ćepčija, kabao, štruglja, sirišnjak, burilo, bokola, stap. Od metalnog posuđa ili opreme svaka porodica je imala: kotao, tiganj, sač, saficu, lopatu, demirodžak, mašice i verige.

Skrinja je predstavljala važan dio namještaja. Uvijek je bila tajanstvena jer je većini članova porodice, naročito

prostor za boravak,
ita, krompira i još
ešće sa zemljanim
orodični život. Pre-
formira porodicu i
kuća sa izbom za
e". Osvetljavana je
šlog vijeka, vidjela
džolja", "ćoravica"
je po koja staklena
rilikama: na slavi,
nju bolesnika ili

nedne kućerke za
laskom.
o oskudan: po koji
o tronožaca, ili u
ili dvije stolovače,
kuće ili viđenog
za čuvanje hrane –
ad i neka korpa ili

o drveno posuđe:
a, kabao, štruglja,
alnog posuđa ili
tiganj, sač, saficu,

amještaja. Uvijek
porodice, naročito

VI

Donji Medun je imao tri značajne povoljnosti za život: pogodnu klimu, povoljan saobraćajni položaj i tržište.

Nedostatak obradive zemlje i eksponiranost prema višev jekovnom neprijatelju, predstavljali su, međutim, ograničavajući faktor bržeg razvoja.

Stočarstvo i znatno manje ratarstvo bili su oduvijek glavna zanimanja, koja su uslovljavala i način života. Ostale privredne aktivnosti samo su nešto malo olakšavale uslove življenja.

STANOVANJE

Lakovići su živjeli na veoma ograničenom prostoru. Kuće su gradili u kamenjaru, da bi sačuvali što više plodnog zemljišta, zbijene, ponekad i dvije – tri porodice pod istim krovom i šljemenom. Do njih se dolazilo uzanim puteljcima tek da se mimoilaze. Kuće su bile suvozidane, ili vrlo rijetko zidane u grubom krečnom malteru, pokrivene ćeramidom, a često i daskom ili slamom. Kuću je, obično, činila samo

mladih, bila nedostupna. U njoj je čuvana "svitna" roba, nakit, odlikovanja, meka roba, novac, po koji sapun, svijeća, šibice, nešto voća za poklone – dunja, niz suvih smokava, šipak, po koji orah, i na kraju duvan i kartice. Uvijek je zaključavana, ključ je čuvala baba. Zaviriti u skrinju bilo je, praktično, želja nedostižna.

Savremeni uslovi, razumije se, odlučujuće su uticali na uslove života pa, analogno, i stanovanja. U selima oko Pljevalja, gdje su nastanjeni, Lakovići su podigli nove, moderne porodične kuće sa priključcima vode, struje, opremljene elektrouređajima, luksuznim kućnim namještajem, dijelom i telefonskim priključcima, iako tamo, mahom, žive samo staračka domaćinstva. Radi ilustracije prije drugog svjetskog rata samo jedan Laković je živio u gradu u Pljevljima. Sada živi samo 21 porodica. U Medunu, međutim, nema puno novijih kuća. Stare kuće su znatno opravljene, pregrađene, sa odgovarajućim unutrašnjim rasporedom, uređene i namještene. No, do njih se i dalje prilazi uzanim, džombastim puteljcima. Vodom se i sada snabdijevaju iz bunara.

U gradovima je situacija potpuno zadovoljavajuća. Izgra-đene su nove, lijepo uređene i dobro opremljene kuće sa pratećim objektima. Najčešće ih okružuje lijepi zasad voća, a u Podgorici loze i mediteranskog voća. Ostali imaju stanove, većinom otkupljene, u društvenim zgradama, sa sasvim zadovoljavajućim stambenim rješenjem.

NAČIN ŽIVOTA

Prodor trgovačkog kapitala donosio je razne izmjene u kući: plehano posuđe, bolju posteljinu, ljepšu odjeću, udobniju obuću i ostale predmete kućne upotrebe.

Uslovi življenja bili su pravi odraz ukupnog ekonomskog stanja, dakle, veoma nepovoljni, primitivni. Sva odrasla čeljad, a često i djeca, jeli su zajedno, istovremeno, iz istog suda – vagana. Umjesto sapuna koristila se cijeđ. Odjeća i obuća proizvođeni su u domaćoj radinosti, a za posebne potrebe, kad je trebalo "izaći u narod" – na svadbe, plemenske zborove saučešća i dr. pozajmljivan je po koji komad odjeće od rođaka ili komšije.

Liječilo se ljekovima pripremljenim po "uputstvima" samoukih komšija ili plemenika, katkad i bajanjem. Kod ljekara se nije išlo, nije ih ni bilo. Preparate za liječenje pripremali su seoski travari, a neke oblike liječenja osobito prelome, iščašenja, vađenje zuba itd. obavljali su umješniji seljani, koji su tu vještinu porodično nastavljali – s oca na sina. U Kučima je, inače, domaće liječenje bilo veoma razvijeno. O tome svjedoče primjeri hirurških zahvata: šaronjanje – operacija otvaranja lobanje i liječenje povrede na mozgu[1], operacija hernije, i druge.

U školu se sve do pred kraj prošlog vijeka nije išlo. Pismenosti se učilo od popova koji su, dugo, bili jedi-

[1] Seljaci koji su se bavili šaronjanjem bili su rijetki, ali dobro poznati. Operisali su isključivo uz pristanak porodice, da ne bi bili odgovorni u slučaju smrti operisanog. Neki od njih izvršili su desetine operacija. Veoma rijetki su bili slučajevi sa smrtnim posljedicama

ni "prosvjetni radnici". Jedan broj rođaka se školovao u Cetinju, u vojnim školama, pa su svoja znanja, po povratku, prenosili na mlade.

Najveći nivo zabavnog života predstavljala su narodna kola, tancovanje i takmičenja u momačkim igrama na seoskim i drugim skupovima, odnosno na večernjim komšijskim sjedeljkama. Zabavljali su se najčešće s nekoliko kućnih igara, za koje nije trebalo vršiti nikakve pripreme: cikvanje, gonet, pasarelo, prsten, koze, kape, carevi, pretezanje ili pregibanje ruke, skrivanje, zujalice...

Način života je, kao i svuda, potpuno izmijenjen. Stanuje se u pogodnim stambenim prostorima, hrana čuva u savremenoj bijeloj tehnici, hrani se po potpuno izmijenjenom režimu – i po sadržaju i po načinu uzimanja hrane, stalno se povećava broj putničkih kola ne samo u gradu nego i na selu, nestale su mnoge staze, putevi i prečice, kojima se pješačilo. Lakovići u Pljevalskim selima, u pogledu saobraćajnica su u povoljnijoj poziciji. Do njihovih kuća dopiru asvaltni, ili rede, dobri makadamski putevi.

Lakovići iz Nikšića i Cetinja žive u gradu. Nemaju posjeda na selu i nijesu opterećeni problemima vezanim za selo. Uglavnom su riješili osnovne probleme: zapošljavanje, stanovanje, školovanje. Dvojica rođaka iz Veljeg Polja, danilovgradska opština, su zaposljeni. Jedan i živi na selu, a drugi sa porodicom u Podgorici.

n broj rođaka se školovao u
i su svoja znanja, po povratku,

og života predstavljala su
kmičenja u momačkim igrama
vima, odnosno na večernjim
abavljali su se najčešće s
je nije trebalo vršiti nikakve
asarelo, prsten, koze, kape,
e ruke, skrivanje, zujalice...
svuda, potpuno izmijenjen.
enim prostorima, hrana čuva
ci, hrani se po potpuno
držaju i po načinu uzimanja
j putničkih kola ne samo u
e su mnoge staze, putevi i
akovići u Pljevalskim selima,
u povoljnijoj poziciji. Do
ili rede, dobri makadamski

tinja žive u gradu. Nemaju
ćeni problemima vezanim za
vne probleme: zapošljavanje,
ca rođaka iz Veljeg Polja,
ošljeni. Jedan i živi na selu, a
i.

ZANIMANJE

Privredno–geografski uslovi u Kučima uslovili su bavljenje stočarstvom kao osnovnim zanimanjem. Najveći dio zemlje bio je uslovan jedino za ispašu, pripadao je seoskoj ili plemenskoj komunici, koja je činila privrednu osnovu. Njihovo iskorišćavanje i odbrana, pored nepre-kidnih borbi za zaštitu od Turaka, bila je glavni zadatak pojedinih bratstava, pa i cijelog plemena. U tome su uvijek bili jedinstveni. Ništa ih nije ujedinjavalo kao borba za zajednički posjed, iskorišćavanje i odbranu planina. "Borba za te pašnjake, prema Vasi Čubriloviću, čini suštinu i istoriju kučkog plemena od XV do XIX vijeka. Oko njih se bore sa svim okolnim plemenima". Boreći se za te prostore oni su ne samo branili nego i bitno promijenili privrednu osnovu, povećavali broj stoke i uporedo učvršćivali jedinstvo bratstava i jačali osjećanje uzajamnosti. U tim relacijama, Lakovići su se nalazili u istovjetnoj poziciji sa ostalim Kučima.

U upornim borbama za proširivanje planina od Hota su uzeli Košticu, Rikavac i Širokar, u katunu Mokra stekli su pravo zajedničkog korišćenja sa Bratonožićima. Iz Crne Planine i Bušata istisli su Pipere, a u žilavim borbama sa Vasojevićima i Klimentima zavladali su Mojanom i najbo-ljim pašnjacima na Komovima. Od gusinjskih aga oteli su Velipolje, koje je kasnijom razmjenom teritorija pripalo Albaniji, a djelimično vraćeno Klimentima kao nagrada i priznanje za neku vojnu ispomoć Kučima u borbama protiv Turaka. Kuči su istovremeno vršili pritisak prema Morači i

zetskoj ravnici i osvajajući najniže predjele iznad podgo-ričke ravnice, a kasnije, polovinom prošlog vijeka i doljan-sku ravnicu sve do Ribnice.

Plodno, ali ograničeno obradivo zemljište sa kojega je obezbjeđivan dio prehrambenih proizvoda, uticao je da se na imanju radilo marljivo, obrađivalo se uredno, čuvalo svoje i nije diralo u komšijsko, tuđe. Na toj osnovi razvijale su se radne navike, ekonomičnost i štedljivost u porodi-čnom okruženju i društvu. Mada stisnuti na relativno malom prostoru – što rođačke veze, što poštovanje drugih, djelovali su da se među njima i sa okolinom izgradi i ustali razvijena uzajamna tolerancija i kult ispomaganja.

Ipak, osnovno zanimanje bilo je stočarstvo. Uslovi za to, naročito ranije, bili su mnogo povoljniji: više komunica, više članova porodice koji su mogli brinuti o stoci, i što je najvažnije znatno veće potrebe za stokom. Vremenom, ti uslovi, naročito u nižim predjelima, bivali su nepovoljniji. Familije su usitnjavane i stvarana nova domaćinstva, zapo-sijedane komunice, nevelika imanja još više su parcelisana. Time su, bar privremeno, umanjivani rezultati ekonomskih aktivnosti, što se najviše negativno odražavalo na stočar-stvo. Zimska prehrana stoke postajao je sve izraženiji problem i narod se dovijao kako je umio i mogao. Krajem ljeta sječen je, sušen i sadijevan cerovi i jasenovi list, koji je u nedostatku sijena podlagan stoci za ishranu. Do duboke jeseni brali su zanovijet, inače veoma dobru hranu za stoku. Još od ranih prolešnjih dana stoka je izvođena u pašu, čime je koliko – toliko dopunjavala šturu ishranu.

Sve te okolnosti, uz mogućnosti da se po nešto zaradi na drugi način, uticale su da se značaj stočarstva smanjuje i drže samo manji buljuci ovaca ili krda koza, po koja krava i neophodno konjče ili magare.

Sitnu stoku je bilo najkorisnije držati. Od ovaca se dobijao izdašan bijeli mrs, vuna, meso, koža, jagnjad za trgovinu. Obradom vune podmirivane su najvažnije kućne potrebe, mimo hrane. Dobijalo se sukno od kojega je izrađivana sva "gornja roba", zatim, gunjina, struka, dokoljenice; pletenjem – rublje i mekša "roba" – šal, rukavice, džemper, kapa, čarape, gete, kompletna posteljina za odrasle i djecu. Od kostreti su izrađivani razni predmeti kućne upotrebe: vreće, torbe, bisage, oprema za tovarnu stoku, užarija, kućni zastirači... Od sirove kože je pravljena obuća: podloga od govede i ređe svinjske kože, a od kozje i ovčije oputa.

Umanjivanjem mogućnosti uzgoja velikih stada stoke razvilo se tzv. zetsko ljetovanje[2].

---

[2] Stoka se uzimala na ljetovanje od izdiga do silaska s planine. Obilna ispaša na kučkim planinama, uz pogodne klimatske uslove, omogućavala je da se uzmu veliki buljuci ovaca na ljetovanje i ostvaruje dobra zarada. Za čuvanje stoke dobijala se "mljekarina" naknada u bijelom mrsu, uglavnom siru.

Stoka se uzimala iz zetske ravnice, okoline Tuzi, Crmničke nahije i ređe iz Lješanske nahije.

Ta razmjena rezultirala je mnogim trajnim prijateljstvima, nerijetko i najužim porodičnim vezama – udajom, ženidbom, kumstvom, pobratimstvom.

Na širokom području naseljavanja Lakovića u okolini Pljevalja zemljište višeslojnog geološkog sastava, nejednakog kvaliteta, povoljni klimatski uslovi i raspolaganje vodom uslovili su bogatstvo biljnog svijeta.

Geografski i prirodni uslovi, u većini sela, pogodni su za bavljenje stočarstvom i zemljoradnjom, što je dugo bilo osnovno zanimanje i glavni izvor prihoda.

Sela Glisnica, Podblaće i Her Goleša, koja se nalaze u nižim predjelima, zaklonjena od snjegova i oštrijih vazdušnih strujanja i drugih pogodnosti, podesna su za uzgoj i obiluju voćem: jabuke, kruške, trešnje, šljiva, orasi, i dr.

Uspijevaju sve vrste žitarica: pšenica, ječam, raž, ovas, heljda i nešto manje kukuruz. Zasijavano je i radalo se dovoljno za domaće potrebe. Sad se, međutim, zasijava bilo koja žitarica. I to što se zasijava je više iz navike ili nostalgije nego zbog stvarnih potreba, koristi, pa i mogućnosti obrade. od povrtarskih kultura najviše se sadi krompir i najbolje uspijeva. Bašte ili omanje njive takode su pune pasulja, kupusa, luka, šargarepe, mrkve, svekle...

Stočarstvo je bilo veoma razvijeno. Najviše pažnje poklanjano je ovcama i uzgoju govedi, kozama naugred. Ostalo – konji, svinje – shodno porodičnim potrebama. Trend opadanja stočarstva nije mimoišao ni ove krajeve. Broj stoke je sveden na minimum. Na selu pretežno žive staračka domaćinstva, najveći broj sa regulisanom penzijom, i od stoke drže samo po nekoliko krava i svinje. To, uz povrtarstvo čini njihove glavne privredne aktivnosti. No, i sada, naročito u udaljenijim selima, još ima domaćinstava koja drže do stotinak ili više ovaca.

Kuči su i
katune. Lakovi
Pored njega ima
visočije pored Ši
Komovi.

U pljevalj
Obilje paše na s
nim pašnjacima,
čine da nema pot

Planina je
Kuča. Dosta pre
najznačajniju ul
koristilo po tačn
mogući nesporaz
aprila 1922. godi
kome su u 33 odre
i norme ponašanj
nima i utvrđene k
nepoštovanje nazi
svoj dio planine; k
"mljekarinu"; ne s
opravljati puteve
u planini se smije
katunara; niko nij
bez odobrenja, pa
od globa (kazni)
plemenskom odbo

iseljavanja Lakovića u okolini
geološkog sastava, nejedna-
natski uslovi i raspolaganje
iljnog svijeta.
lovi, u većini sela, pogodni su
nljoradnjom, što je dugo bilo
vor prihoda.
i Her Goleša, koja se nalaze
ena od snjegova i oštrijih
pogodnosti, podesna su za
kruške, trešnje, šljiva, orasi,

ica: pšenica, ječam, raž, ovas,
z. Zasijavano je i rađalo se
ad se, međutim, zasijava bilo
va je više iz navike ili nostal-
ba, koristi, pa i mogućnosti
ra najviše se sadi krompir i
nanje njive takođe su pune
e, mrkve, svekle...
a razvijeno. Najviše pažnje
u govedi, kozama naugred.
no porodičnim potrebama.
e mimoišao ni ove krajeve.
num. Na selu pretežno žive
broj sa regulisanom penzi-
ekoliko krava i svinje. To, uz
privredne aktivnosti. No, i
elima, još ima domaćinstava
vaca.

KATUNI I PLANINA

Kuči su imali, i sada imaju, svoje tačno određene katune. Lakovići – svoj glavni katun Širokar Lakovića. Pored njega imaju i donje katune na Stravču i Koritima, visočije pored Širokara i Rikavac i najvisočiji na Carinama, Komovi.

U pljevaljskim selima nije bilo izdiga na planinu. Obilje paše na sopstvenim imanjima i djelimično komunalnim pašnjacima, u neposrednoj blizini mjesta stanovanja, čine da nema potrebe za traženjem bolje ispaše.

Planina je oduvijek predstavljala osnovu ekonomike Kuča. Dosta precizno razgraničeni katuni u tome imaju najznačajniju ulogu. Na planinu se izdizalo, ponašalo i koristilo po tačno utvrđenim pravilima. Kako bi se izbjegli mogući nesporazumi plemenski odbor Kuča donio je 14. aprila 1922. godine *"UGOVOR PLEMENA KUČA"*, u kome su u 33 odredbe do tančina definisana prava, obaveze i norme ponašanja unutar katuna i prema susjednim katunima i utvrđene kazne za svaki prekršaj pojedinačno, ili za nepoštovanje naznačenih odredbi. Niko nije mogao prodati svoj dio planine; koliko dugo se može držati stoka uzeta na "mljekarinu"; ne smije se seći šuma za prodaju; svi su dužni opravljati puteve prema nalogu starešine planine; zemljište u planini se smije obrađivati samo po odobrenju ostalih katunara; niko nije mogao izdići na katun drugog bratstva bez odobrenja, pa i tada pod određenim uslovima. Novac od globa (kazni) trošen je za zajedničke potrebe. Rad u plemenskom odboru bio je počast, bez naknade.

Određivano je vrijeme izdiga (sada odlučuje mjesna zajednica). Znalo se kojeg dana se moglo kretati na katun (zavisno da li se izdiže na donje ili gornje katune), i do kojeg mjesta se moglo tog dana izaći. Odatle ni stopu dalje. Karavani su mogli krenuti utvrđenog dana u ponoć, ili kasnije. Prije toga nikako.

Izdig je bio dosta težak. Teškim prethodnim stazama i jedva primijetnim puteljcima trebalo je prebaciti djecu, neophod-nu odjeću, nešto hrane, posteljinu, posuđe, so i gaz, tjerati stoku i paziti da se ne zagubi (zaostane od umora, radi paše ili pođe za drugom stokom). Svaki muškarac nosio je i poneki zavežljaj, a žene bremena ili kolijevke na leđima. Putovanje je usložnjavano okolnošću da se tog dana kretao veliki broj ljudi, stoke i djece, te su i zastoji bili česti, veliki i dugi. Nastajale su gužve zbog preticanja. Svi su nastojali da stignu prije ostalih. Cilj je bio da njihova stoka prva popase "brču" (vrsta planinske trave). Smatralo se da će stoka koja je prva popase biti najmlječnija.

Na katun se stizalo istog dana, često kasno u noć. Dolazilo se pred kolibu bez krova, zakonačivalo se u vrlo nepovoljnim uslovima zbog hladnoće, umora, vlage, čeljad, osobito djeca gladni, bez toplije odjeće. Ispod nešto na brzinu naherenih dasaka, dok se sjutradan ne postavi makar improvizovani krov, uz veoma malo ogrijeva, bez ograđenih torova i dobrih pasa, bez uslova da se ispeče hljeb bar za dva tri dana (dok se osuši ognjište) – provođeno je prvih nekoliko dana. To su bili paćenički dani.

I pored svega, svi su jedva čekali da se izdiže. Od planine je bilo puno koristi. Od boravka na katunu se, s

pravom, puno očekivalo. Na katunu, sve sem glade i tora, je zajedničko: vode, ispaša, drva, provod, očekivanje posjeta, zajednički dnevni i večernji sjednici, vrtijeljka, čobanovanje.

Boravak na katunu svi očekuju s nestrpljenjem. Maštaju o predstojećim doživljajima: stariji o ispaši stoke, kupljenju mrsa, odmoru porodice, mladi radi lijepih dana koje će tamo provoditi. Zajedno će ići na čuvanje stoke po planinskim visovima, zaravnima, udolinama i jarugama. Provodiće dane sa vršnjacima iz komšijskih katuna: Popovića, Nikića, Magliča, Krivodoljanima. Zajedno ili u grupama, po sopstvenom izboru, penju se bigezama, po Obruču, Ćafi Đokinoj, Suvovrhu, da traže borovnice, luč, gule šoljeze. Drugi će poći u gvozd, u Kariman, Rupu Aljušinu, Skrobotušu, u traganju za jagodama, čajevima i malinama. Razbiju se u manja društvanca, "pogube" se u šumi, zavisno što ko traži. U šumi se posjedi, oči se odmaraju migom i pogledom, podupiru se u pentranju po drveću ili stijenama.

Prije sumraka, ispred vraćanja stoke, svi se nađu i skupa vraćaju na mužu i zatvaranje stoke.

U popodnevnim satima, najviše subotom i nedjeljom, okupljali su se na posijelo, najčešće na Vrtijeljku. Mladi se vrte po jedno ili u paru. Uvijek se spremno da se pomogne parnjaku, da pridrži jedno drugo, da prigrli jače ako se vrtijeljka brzo okreće. Stariji se zabavljaju plovkom, bacanjem kamena, skokovima. Žene obrađuju vunu, predu, pletu ili popravljaju odjeću i obuću. Udavače – djevojke, takođe pletu ili vezu, ali sa planovima većim od dnevnih.

Planinke su, uvijek, udate žene. Ako su malde gotovo stalno su u iščekivanju da dođe domaćin, da se raželi djeci a i ostalima, da vidi stoku i mrs, da počine nekoliko dana. Tada je u centru pažnje. Uz okrepljujući vazduh, krišku sira, kašiku pavlake ili "škudelu" jarduma, kad djeca pođu u igru ili za stokom, prileći će i u mrtvoj tišini odmoriti, uz brigu i pažnju "druge". Ako je mlada domaćica ostala na selu (svekrva u planinu) čeka da joj se muž vrati s palnine. Osvježen i odmoran lakše i uspešnije će obavljati tekuće domaće poslove i obaveze.

Najviše djece u takvim porodicama rađalo se u proleće.

Mogućnosti koje je pružala planina ipak, nijesu dovoljno korišćene. Kasnio je izdig: zbog obavljanja poljskih radova, završetka školske godine, očekivanja da se prikasnele ovce ojagnje... Silazak sa katuna je, opet, bio vrlo rano iz istih razloga. Poneko je ostajao sa stokom nešto duže, najviše do kraja septembra. No, zbog usamljenosti, straha od zvijeri, mrazeva, nedostatka ogrijeva i otežanih kontakata sa selom, morali su se spuštati. Zbog svega toga boravak na katunu je bio relativno kratak i planina nedovoljno korišćena. Ipak, to nije bitno umanjivalo njen ekonomski značaj u životu seoskog stanovništva[3].

[3] O tome koliko je vođeno računa da se sačuva svoj katun, rječito pokazuje jedan primjer sa Komova. Prilikom neke borbe za oslobođenje potkomskih planina, sticajem okolnosti u kučkoj vojsci učestvovao je i jedan Brskućanin (Kuči i Bratonožići su, inače, često zajedno ratovali). Kad je planina oslobođena i pripala Kučima njemu je dozvoljeno da na katunu napravi kolibu, onoliko dugu koliko je dugo šljeme. Svi koji su

late žene. Ako su malde gotovo
ode domaćin, da se raželi djeci
mrs, da počine nekoliko dana.
z okrepljujući vazduh, krišku
elu" jarduma, kad djeca podu
e i u mrtvoj tišini odmoriti, uz
je mlada domaćica ostala na
da joj se muž vrati s palnine.
uspešnije će obavljati tekuće

m porodicama rađalo se u

ružala planina ipak, nijesu
je izdig: zbog obavljanja
lske godine, očekivanja da se
izak sa katuna je, opet, bio
ko je ostajao sa stokom nešto
bra. No, zbog usamljenosti,
dostatka ogrijeva i otežanih
se spuštati. Zbog svega toga
relativno kratak i planina
nije bitno umanjivalo njen
kog stanovništva[3].

na da se sačuva svoj katun, rječito
dikom neke borbe za oslobođenje
ti u kučkoj vojsci učestvovao je i
su, inače, često zajedno ratovali).
učima njemu je dozvoljeno da na
oliko je dugo šljeme. Svi koji su

DOPUNSKA ZANIMANJA

Lakovići su se malo bavili dopunskim poslovima. Držali su po koju košnicu pčela, uzgajali nešto loze i smokava. Poneki, koji su imali više radne snage i ostale povoljnije uslove, sadili su na katunu krompir i nešto manje kupus i luk ili repu.

I pored potreba i nužde nije bilo zabatlija – majstora. Iz razloga komoditeta ili nedostatka navika na zanat se, za razliku od plemenika u nekim drugim kučkim selima, gledalo, nekako s visine.

To je, moguće, dijelom posljedica česte zauzetosti na ratničkim položajima i uopšte boravka u vojsci. Stoga se nije ustalila tradicija bavljenja dopunskim poslovima, naročito onim koji su obavljani u kući, kakvi su većina zanata. Ionako jasno podijeljeni poslovi između žene – kuća i porodica i muškarca poljoprivredni radovi i ostali "muški poslovi", uticali su da se na zanate, kao na kućnu aktivnost gledalo s podozrenjem, kao na posao kojim se, kako se naivno smatralo, vrijeđa vojnička čast, ponosi i oružje. Stoga, naprimjer, sadašnje i generacije naših pretho-dnika, neposrednih predaka pamte, u Medunu, samo jednu porodicu zanatliju – pravih majstora, koji su od toga, uglavnom živjeli.

---

mogli da se u njoj smjeste, ravnopravno su ljetovali sa kučkim, odnosno bratstvenicima Drekalovića. Negdje kasnije tražili su da im se odobri da podignu još neku kolibu. Odobreno im je: mogu napraviti kolibu, ali samo da se postojeća produži i bude pod istim šljemenom. Tako je na katunu Sumor nastala jedna čudna, dugačka glada, koju je činilo pet koliba doziđivanih jedna uz drugu – listrom uz listru. Ta koliba je do skoro postojala. Možda i sada postoji.

Trgovalo se, takođe, veoma malo, na sitno, u granici neophodnih porodičnih potreba. Muškarci su prodavali stoku i eventualno drva i kupovali samo "ozbiljnije" predmete: žito, alatke, i sl. Žene su u pazaru obavljale sve ostalo: prodavale mlječne proizvode, krompir, luk, rede po malo suvog mrsa, nešto pletenina, a u Pljevljima još i vunu, kože, voće. Kupovalo se ono bez čega se nije moglo: so, gaz, svijeće, posuđe, najnužnija odjeća, po koji sapun, šibice, nešto šivaćeg pribora...

Lakovići nijesu promućurni. Nijesu imali smisla ni duha za ozbiljniju trgovinu i komercijalne poslove. Nije bilo ambicija da se stvara više od tekućih porodičnih potreba.

EMIGRACIJA

U Medunu su, očevidno, živjelo tvrdo i posno. Sirotovalo se, ali, izgleda nije mnogo gladovalo, kao što nije bilo bogatstva ni razmetljivosti. Živjelo se skromno od svog rada i znanja.

Osnovni motiv ličnog i bratstveničkog ponašanja bio je sloga u plemenu, zajedništvo sa ostalim Kučima – u dobru i zlu, te čuvanje osnovnih ljudskih vrlina. Od toga se, ipak, nije moglo živjeti. Zavisno od ličnog pregnuća i snalažljivosti, a moguće i ukazane šanse, puno naših rođaka otišli su sa kučkih prostora. Selilo se, nerijetko bježalo, u Podgoricu, Nikšić, Spuž, Sandžak, Metohiju, izgleda u Vojvodinu i Istru. Jedan broj je odselio u inostranstvo, najčešće u Ameriku i Argentinu, ali i u ostale krajeve svijeta.

Svi odseljeni rado su se odazivali, dolazili kad ih je otadžbina zvala na ratišta. Više njih se poslije toga nije ni vraćalo u zemlju iz kojih su dolazili. Lakovići u Pljevljima su se puno iseljavali. Ranije se išlo u potragu za imanjima, a u novije doba za poslom, na školovanje, i sl. Sada veći broj živi u Beogradu, Novom Sadu, Vrbasu, Vrnjačkoj Banji, Čačku kao i u raznim mjestima Crne Gore: Bijelom Polju, Tivtu, Podgorici, Spužu. Desetak porodica je na privremenom radu u Austriji, Švajcarskoj, Njemačkoj, Australiji.

Mnogima od odseljenih se zameo trag, najviše odseljenima iz Meduna, kao moguće Lakovićima u Istri ili Srpskoj Crnji. Nestali su po zakonima prirode, ili ličnog odnosa prema staroj postojbini.

Odseljavalo se iz dva osnovna razloga: bjekstva od siromaštine ili duga krvi. Nijeda Laković nije emigrirao iz političkih razloga.

Zanimljivo je istaći da su odluke o odlasku u nuždi, donošene tešeka srca. Ali, isto tako, izuzetno rijetko su se vraćali, sem što su navraćali iz sentimentalnih razloga.

OSNOVNI PORODIČNI OBIČAJI

VII

U Kučima su manje-više isti običaji za osnovne porodične događaje: rođenje, kumstvo, te ženidbeni, praznični i pogrebni. Održavali su se do nedavno. Sada je, razumije se, došlo do velikih promjena, puno se zaboravilo, zanemarilo se, vrijeme ih je potrlo iz mnogih razloga. Jedino su pogrebni običaji ostali gotovo nepromijenjeni, mada se mjestimično razlikuju, u nekim detaljima.

ROĐENJE

Rođenje je bilo izuzetno značajan događaj u porodici. očekivalo se sa nestrpljenjem. Dobijalo je na značaju ako se rodi muško dijete, a, mnogo više ako je poslije više djevojčica, ili u braku u kome nije bilo poroda. Rođenje muškog djeteta oglašavano je pucnjevima bliže rodbine. "Kad se muško rodi i tigle pjevaju, kad se djevojka "prida" (ne rodi!) i oganj se tuli", govorilo se. Rođenje ženskog djetata saopštavalo se kroza zube i, kao pod moranjem: "Pridala se đevojka".

Žena je porađala u nekoj zaklonjenoj prostoriji: izbi, pojati, skrivenom kutku u kući, a u toplije doba godine i van kuće, opet na nekom skrovitijem mjestu. Pri porođaju je, najčešće, pomagala svekrva ili zaova. Muškarci su se tada, obavezno, kao poslom, sklanjali iz kuće.

Babine su prvi ceremonijal. Odmah dolaze najbliže rođake i komšinice i porodilji donose probraniju hranu: mladi sir, priganice, med, sir vareni, jardum, voće.

Četrdeset dana poslije porođaja odnosno do krštenja djeteta nije se pojavljivala na javnim mjestima: na seoskoj vodi, u crkvi, svadbi, na pokajanju. Štićena je od težih poslova, dok se oporavi. U prednosti su bile majke muških beba "da dijete ne trpi".

Povojnica je običaj čestitanja. Obavljale su je isključivo žene. Donosile su poklone, obično komad ili komplet dječje odjeće i još nešto "u ruci" bocu rakije, kafu, češer, sapun...

Ponegdje, najčešće na katunu, naročito ako se smatralo da je dijete neotporno, običavalo se da se stavi "u mali krst". To su radili roditelji, uz kratku vjersku molitvu. Običaj je, nastao vjerovatno, iz straha da dijete ne umre nekršteno.

Za prvo dijete kolijevku i opremu donosila je majka nevjeste.

Ime je najčešće davala baba. Gledalo se ako je rođeno uz neki praznik da mu se da odgovarajuće ime: Petrovdan Petar, Nikoljdan Nikola, Vidovdan Vidak, odnosno odgovarajuća imena ženskoj djeci.

Ako su slučajno djeca umirala davalo im se ime koje je simbolizovalo prestanak umiranja: Stanko, Stojan,

Staniša... Slično se postupalo ako su se rađale samo djevojčice. Davano im je ime Stana, Stanka, ili majčino ime. Ponekad je mijenjan kum.

Kad se isticala želja da dijete u životu bude jako, otporno, odlučno, pregalac davano mu je ime: Vuk, Vučina, Vukota...

Raniji, donedavno, važeći običaji, oko rođenja djeteta doživjeli su velike promjene. Žene se mahom porađaju u zdravstvenoj ustanovi, nema više babina, povojnica je prerasla u čestitku. Na čestitanje idu muž i žena zajedno, bebu čašćavaju novcem, porodicu bocom alkoholnog pića.

KUMSTVO

Kumstvo je bilo svetinja.

Poštovanje kumstva je, maltene, veća obaveza od poštovanja srodničke veze. Kumovima se poklanjala osobita pažnja prilikom nekog porodičnog skupa veselog ili tužnog, svejedno.

Kumstvo se, uglavnom, uspostavlja vjenčanjem ili krštenjem.

Vjenčanog kuma, sem izuzetno, birao je mladoženja.

Za kuma prvog djeteta se, obično, zvao vjenčani kum. Neki ga nijesu mijenjali ni kasnije. No, puno ih se, iz različitih razloga, odlučivalo i za novog kuma.

Krštenje se obavljalo ubrzo, obično petnaestak dana po rođenju. Prisustvovali su mu kum, pop i po koji bliži rođak. Krštenje se obavljalo najčešće u kući, ali ponekad i u crkvi. Na kumstvu se izmijenjaju pokloni djetetu i kumu. Za učesnike je pripreman ručak.

Ako djeca umiru tražio se "sluč
iznese kolijevku sa djetetom na put i sk
naiđe prvi prolaznik. To je budući kum,
koju okolnost pol, vjeru, nacionalnost
kumstvo i dogovore se o krštenju.

Kumstvo se stvaralo i zbog obrać
U nekoj nevolji se molilo kumilo Bog
pomoć. To je značilo obećanje kumstv
tano. Obećanje je obavezno ispunjav
redu, bez obzira koliko dugo se čekal

Postojao je i običaj prihvaćen
kad su dvije porodice ili ličnost u s
pomirenja prihvatala se zakletva Bo
će se preuzeta obaveza poštovati. T
kumstvo, ali nije praćen ni krštenje

---

[1] Takvo kumstvo imao je moj otac
Podgorice. Prije kumstva bilo im je umrl
ovog kumstva dobili su petoro djece –
odrasli, formirali svoje porodice i živ
godina umro je stariji sin u zrelijim godi

[2] Primjer takvog kumstva zabilje

"Kumi Turčin, pao na koljena,
Sve klikuje svetoga Jovana,
A sve gleda Jova Ljakovića:
"Ne daj Jovo, ako Boga ljubiš
No mu Jovo riječ govorio:
"Bez pitanja cijele družine,
Poklanjam ti život na mejda
Al, ne tebe no svetom Jova
....
"Aferim ti Jovo Ljakoviću
Ja mu kumstvo ne oća pr
Nego oća bogu zgriješiti

čno se postupalo ako su se rađale samo
vano im je ime Stana, Stanka, ili majčino ime.
jenjan kum.
sticala želja da dijete u životu bude jako,
no, pregalac davano mu je ime: Vuk, Vuči-

onedavno, važeći običaji, oko rođenja
i su velike promjene. Žene se mahom
avstvenoj ustanovi, nema više babina,
rasla u čestitku. Na čestitanje idu muž i
bu čašćavaju novcem, porodicu bocom

lo svetinja.
umstva je, maltene, veća obaveza od
e veze. Kumovima se poklanjala oso-
nekog porodičnog skupa veselog ili

glavnom, uspostavlja vjenčanjem ili

, sem izuzetno, birao je mladoženja.
jeteta se, obično, zvao vjenčani kum.
i ni kasnije. No, puno ih se, iz razli-
i za novog kuma.
alo ubrzo, obično petnaestak dana
li su mu kum, pop i po koji bliži
jalo najčešće u kući, ali ponekad i
mijenjaju pokloni djetetu i kumu.
ručak.

Ako djeca umiru tražio se "slučajni" kum. Majka iznese kolijevku sa djetetom na put i skloni se čekajući da naiđe prvi prolaznik. To je budući kum, bez obzira na bilo koju okolnost pol, vjeru, nacionalnost[1]. Majka mu čestita kumstvo i dogovore se o krštenju.

Kumstvo se stvaralo i zbog obraćanja u nekoj nuždi. U nekoj nevolji se molilo kumilo Bogom i sv. Jovanom za pomoć. To je značilo obećanje kumstva i mahom je prihvatano. Obećanje je obavezno ispunjavano. Bilo je prvo po redu, bez obzira koliko dugo se čekalo na njega.

Postojao je i običaj prihvaćenog kumstva. Najčešće kad su dvije porodice ili ličnost u svađi ili krvi, prilikom pomirenja prihvatala se zakletva Bogom i sv. Jovanom, da će se preuzeta obaveza poštovati. Taj običaj je smartran za kumstvo, ali nije praćen ni krštenjem ni vjenčanjem[2].

---

[1] Takvo kumstvo imao je moj otac sa porodicom Vuksanović iz Podgorice. Prije kumstva bilo im je umrlo troje djece zaredom. Poslije ovog kumstva dobili su petoro djece – tri curice i dva dečaka. Svi su odrasli, formirali svoje porodice i žive u Podgorici. Prije nekoliko godina umro je stariji sin u zrelijim godinama.

[2] Primjer takvog kumstva zabilježen je u narodnoj pjesmi:

"Kumi Turčin, pao na koljena,
Sve klikuje svetoga Jovana,
A sve gleda Jova Ljakovića:
"Ne daj Jovo, ako Boga ljubiš!"
No mu Jovo riječ govorio:
"Bez pitanja cijele družine,
Poklanjam ti život na mejdanu,
Al, ne tebe no svetom Jovanu".
....
"Aferim ti Jovo Ljakoviću,
Ja mu kumstvo ne oća primiti,
Nego oća bogu zgriješiti..."

Šišano kumstvo je poseban običaj. Kad dijete napuni godinu dana roditelji, po svom izboru, pozovu nekog prijatelja da mu makazama otkine pramičak kose. Time se, bez ikakvog ceremonijala, sem počašćenja, postaje "šišani" kum djeteta.

Kad se sklopi kumstvo onda su obije porodice, pa i uži srodnici međusobno kumovi.

Žene nijesu pozivane za kumove, sem u slučajnom kumstvu.

Stara kumstva su veoma poštovana i obnavljana.

Među kumovima nije moglo biti ni pomena o međusobnom orođavanju putem ženidbe, udadbe ili pobratimstva.

Institucija kumstva je veoma izmijenjena. Vjenčano kumstvo se još i održava. Službeno, po savremenoj terminologiji, to je svjedok. Razlikuje se u tome što oboje mladenaca imaju svog kuma na dan vjenčanja: mladoženja nekog svog prijatelja, a nevjesta drugaricu ili prijateljicu. Oboje kumova time postaju zajednički bračnom paru.

Drugi primjer zabilježio je Marko Miljanov:

"... Mnogi je Kuč spasa' život tijem što je nazva'o kojega crnogorskog vojnika kumom ili pobratimom, iako ga ni vidio nije, jer tada ga ovi vojnik odbrani od drugog vojnika riječima: "To je moj kum (ili pobratim), no mi ga nemo' tać' bez tvoje i moje zle sreće, e ćemo se među sobom klat' ako mi kuma (ili pobratima) ubiješ". Ako bi mu drug rekâ: "otkud ti je kum, a ne znaš mu ni ime?" dobio bi odgovor: "Kako otkud mi je kum, pasji sine! Da l' nijesi čuo, da mi je sad rekâ: "Od mene ti Bog i sv. Jovan! Zar ne znaš da je to jednako rečeno kâ i kršćeno kumstvo?" (M. Miljanov, Sabrana djela 4, 166.).

Rijetki su slučajevi da se vjenčana kumstva obnavljaju. U slučaju sklapanja novog braka obično se poziva novi kum.

Za obnovu kumstva krštenjem djece nema, takođe, puno prilika, jer se krštenje na tradicionalni način rijetko obavlja, mada raste broj roditelja koji, po svom uvjerenju, krste djecu i na taj način. Običaj je zadržao raniju formu i sadržaj: poziv kumu i svešteniku, zakazivanje krštenja, poziv nekolicini prijatelja i najbližih rođaka i zajednički ručak.

Majka kuma daruje košuljicom a on djetetu daje poklon u novcu.

Najveći broj roditelja davanje imena djetetu obavi kod matičara. Uz neophodnu dokumentaciju prijavu djeteta, odredi mu ime i time je sve završeno. Bez ikakvog drugog ceremonijala.

Ako roditelji žele da krste dijete sa sveštenikom to se radi naknadno.

PROSIDBA, UGLAVA, SVADBA

Brak je, kao i u ostaloj Crnoj Gori, tretiran kao temelj porodice i najbitniji uslov za njen opstanak i napredak. Stoga je izboru djevojke, odnosno svadbi, kao završnom ceremonijalnom činu, u patrijarhalnoj porodici, oduvijek poklanjana velika pažnja.

Bračni ugovor je najsvetija veza i najznačajniji odnos u kući. Tako mu se pristupalo i tako se odnosilo prema njemu.

Izbor djevojke je bio posao i obaveza koju su, se, izuzetno, obavljali roditelji. Išlo se toliko daleko da, od

mogućih budućih supružnika, nije tražen ni običan pristanak. Lični stav mladih, osobito djevojke, prema izboru budućeg bračnog druga, i ako ga je bilo, nije imao gotovo nikakvog uticaja, niti se do njega držalo.

U brak se stupalo veoma rano, čim muškarac napuni 15, odnosno djevojka 13. godina: radi ostavljanja potomstva, pošto se rano išlo u vojsku, u ratove, ali i zbog dovođenja radne snage u kuću. Smatralo se: ko rano ustaje, rano ruča i rano se ženi ne kaje se! Poslije oslobođenja Crne Gore, vrijeme stupanja u brak je pomjereno na 20 do 25. godina. No, ženili su se i ranije, naročito ako je bio jedinac ili kuća ostane bez žene. Djevojke su se udavale već sa 17, pa i 16 godina.

O vremenu ženidbe ili udadbe odlučivali su roditelji, praktično otac, pridržavajući se, gotovo, pravila: "Sina ženi kad hoćeš, a djevojku udaj kad možeš".

Otmica i bjekstva djevojaka među nama nije bilo. Na to se veoma kritički gledalo. Velika je narodna mudrost: "Teško zemlji kuda vojska prođe i djevojci koja sama dođe; prvoga je jutra prekorena: da si dobra ne bi sama došla". Novi prijatelji u tim slučajevima, katkad dugo, nijesu uspostavljali međusobne kontakte.

Čim momak stasa za ženidbu, otac najčešće, motri "priliku" za prijatelje jer, više se raspitivalo za prijatelja, tražeći da budu poznata, ugledna kuća, pametni, uticajni, bogati nego za djevojku. Koliko se moglo gledalo se kakva joj je majka, jer "kakva majka takva i ćerka". Nastojalo se da se ženi iz bolje kuće od svoje. Djevojka se mogla udati i u "slabiju" kuću. Tek kad se sazna "što treba" o porodici interesuju se za djevojku: ima li kakvih mrlja, je li zdrava,

kakva je radnica? N
naročito ako je zad
prava ljepota je čast
bunjište, a poštenje i

Kad se sve "p
uspostave kontakti i
dogovor. U prosidbu
Momak veoma rijetk

Čim stignu pro
"stidi". Kad se saops
ranja. Čak i ako su
dvoume, razmišljaj
Ako je prosidba iz
odlagan za nekolik
mladoženje: kakav
kakav mlakonja,
njegovi junaci, da
običajima, mladi
izbjegavana mogu
konačnog odgov

I pored k
prethodno vide.
"Biraj ženu uši
(jer spoljašnjos

Ako je
izgovor: "Dje
"Nijesmo spr
Odgovor je b

kakva je radnica? Na ljepotu se mnogo manje gledalo, naročito ako je zadovoljavala ostale "kriterijume". Jer, prava ljepota je čast, marljivost, zdravlje... "Izgled je za bunjište, a poštenje i radinost za ognjište".

Kad se sve "potrebno" sazna, preko prijatelja se uspostave kontakti i obave prethodni razgovori i najopštiji dogovor. U prosidbu je išao otac i stric ili neki bliži rođak. Momak veoma rijetko.

Čim stignu prosci djevojka se sklanja iz kuće, jer se "stidi". Kad se saopšti namjera u porodici počinju dogovaranja. Čak i ako su spremni da daju djevojku još se kao dvoume, razmišljaju, jer ne valja odmah dati pristanak. Ako je prosidba iznenadna i prosci nepoznati odgovor je odlagan za nekoliko dana, da se raspitaju o kući i ličnosti mladoženje: kakav je momak, kakav ugled uživa, da nije kakav mlakonja, ako je učestvovao u ratu kakav je on ili njegovi junaci, da nije raspikuća, itd. Mada se, po tadašnjim običajima, mladi najčešće prvi put sretnu na vjenčanju, nije izbjegavana mogućnost da se makar i "slučajno" vide, prije konačnog odgovora.

I pored korišćenja prilike da se mladi eventualno, prethodno vide, gotovo kao pravilo smatralo se stanovište: "Biraj ženu ušima (po onome što se čuje i zna) a ne očima" (jer spoljašnjost vara).

Ako je trebalo dati odrečan odgovor nalazio se fin izgovor: "Djevojka je premlada", "Nije još za udaju", "Nijesmo spremni za svadbu", nađe se kakva korota, i sl. Odgovor je bio jasan i potpun, o njemu se nije raspravljalo.

Kad djevojka primi prsten, na prosidbi je to moglo biti i u novcu, obično ju je darivao glavni prosac, sve je riješeno. Djevojka je vjerena. Pri prvom susretu tasta i budućeg zeta, zet je dobijao na poklon od tasta neko oružje, najčešće topuz, ali mogao je to biti i komad drugog oružja.[3]

Prosidba je katkad, obavljana na nekom skupu ili u pazaru. Dadne se obostrano riječ, djevojci se da nešto novca na ime prstena i dogovori uglava.

Ako, na određeni način, ranije nije data saglasnost roditelja da prihvataju novo prijateljstvo, u prosidbu se išlo krišom, da se o tome ne zna van kuće. Jer, bilo je neugodno ako se čuje da je momak odbijen, bez obzira na prave ili formalne razloge.

Djevojka je mogla biti i u kolijevci zaručena. Primi roditelj za nju "prsten" time je isprošena.

Postojao je običaj: kad dvojica prijatelja, koji očekuju prinovu, jedan drugom obećaju da im se djeca, ako budu raznopolna uzmu. U suprotnom da se pobratime ili posestrime.

Na prosidbi se utvrđivao dan uglave. To je, suštinski, tehnički posao: prijatelji dođu i kuću djevojke, ugovaraju dan svadbe (ženilo se najčešće u jesen), utvrde uslovi svadbe: vrijeme, broj svatova, način opremanja djevojke - ko će kupiti opremu, ranije su dogovarani i pokloni,

[3] Lale je tako dobio od svog tasta vojvode Peja Stanojeva, topuz. Simbolično to je označavalo vlast nad ženom, a praktično izražavalo njenu obavezu da muža dobro sluša. U stvari, preko poklona se čuvala uspomena na prijatelja.

dogovaran je eventualni konak za svatove, ako dolaze iz daleka. Djevojci se dadne prsten, majci poklon. Prosci, takođe, dobijaju poklone.

Pripreme za svadbu, ako datumski nije daleko, počinju odmah. U kući mladoženje se biraju svatovi, zakazuje vjenčanje, pokloni pripremaju. Priprema se trpeza. Djevojka, vjerenica, uživa najveću pažnju, jer uskoro ide iz kuće i treba joj "ići na volju", koliko se najviše može. Uz pomoć majke, sestara i drugarica pripremaju prćiju, poklone, a ostali pripremaju svadbu.

Svatovi se, u kući mladoženje, kupe uoči svadbe. Obično su ranije stavili do znanja ako donose pecivo, kako je običaj, da bi domaćin mogao planirati trpezu. Pecivo donose uoči svadbe. Svatova je bilo deset do petnaest, ali, katkad i više do tridesetak. U toku večere domaćin saopštava ko će biti đeveri, kum, barjaktar andibula – jer ih on određuje. To se, uglavnom, unaprijed znalo: đeveri su braća mladoženje, odnosno, ako nema braće najbliži rođaci; kuma bira mladoženja; barjaktar je stariji zet, andibula je sestra ili bliža neudata rođaka. Svatovi, bezmalo formalno, biraju starog svata. To je obično najstariji, najugledniji prijatelj. Još biraju vojvodu, prvijenca, debelog svata. Ostali su pustosvati.

Ujutro se svatovi okupe, obave još koji dogovor, povjere oružje i konje, uzmu zdravice i pare za majčin groš i djevojačke pare. Na poziv starog svata, koji je glavna ličnost, i o svemu odlučuje, polaze za djevojku.

Kad se primaknu kući djevojke, prvijenac muštulukdžija ide naprijed da "javi" da svatovi dolaze. Neko od

prijatelja ga dočekuje sa zdravicom. Izmijenjaju zdravice i "čekaju" svatove, da bi zajedno pošli kući, da im "pokažu put".

Pred kućom domaćina čekaju ih svi. Pozdrave se, raspitaju koliko su umorni, kako su putovali... Barjaktar predaje domaćinu barjak, koji ga ističe na nekom vidnom mjestu ispred kuće. Potom se ulazi u kuću i sijeda za trpezu. Starom svatu, kumu i djeverima se zna mjesto. Svakom svatu se priključi po jedan od domaćih, da mu pravi društvo.

Sjedi se sat-dva uz međusobno dizanje zdravice. Na mig starog svata đeveri dovode nevjestu, koja sjedi između njih. Ruča se, još malo porazgovara, nazdravlja, ugovori pohod, uzmu zdravice. Otac nazdravi prijateljima, čestitajući ćerci novi dom, a stari svat pozdravi majku i zahvali joj što je podnjivila takvu kćer koju im daje i dâ joj poklon.

U međuvremenu djevojke, koje čitavo vrijeme pjevaju, zadirkuju pjesmom svatove, naročito mlađe, okite ih maramicom i cvijećem.

U polasku domaćin opremi svatove zdravicama. Prate ih domaći učesnici svadbe, ponekad do kraja sela. Đeveri paze da se nevjesta ne okreće prema rodnoj kući i domaćima, da djeca "ne bi ličila na ujčevinu".

Čitavo vrijeme pucaju gosti i domaći, naročito pri polasku domaći za to što udaju ćerku, drugi za to što vode nevjestu...

U toku putovanja važna dužnost prvijenca muštulugdžije je da pazi da se ne sretnu sa drugim svatovima.

Usput se primaju zdravice od poznanika koji ih sačekaju pored puta.

Muštulugdžija, ope
svatovi. Okupljanje je b
Svatovi se, po mogućnosti
onim kojim su otišli za nju

Ulasku mlade u ku
malog muškog djeteta u
sa raznim sitnicama pre
kućnogpraga, nevjestu
itd.

Svatovi, pošto se
đevera i nevjeste, koji s
zatim i oni sjede sa ostali

U podne se dolazil
svadbe vide prijatelje
strinu), za doček je n
nevjesti donesu prćiju i

Uveče dolaze kom

Svatovi koji su iz
kućama, dajući nevjesti
dan ujutro, svatovi koj
nevjeste i vraćajući joj
novcu. Poslije ručka se

Nevjesta prvu ve
Đever je, iz poštovanja
spavao obučen.

Svadbeno veselje
se nedugo poslije odlas

Zvanice i gosti po
tok veselja, izmijenjaj

zmijenjaju zdravice i
kući, da im "pokažu

ih svi. Pozdrave se,
putovali... Barjaktar
e na nekom vidnom
ću i sijeda za trpezu.
na mjesto. Svakom
aćih, da mu pravi

izanje zdravice. Na
, koja sjedi između
nazdravlja, ugovori
ijateljima, čestitaju-
majku i zahvali joj
i dâ joj poklon.
e čitavo vrijeme
očito mlade, okite

zdravicama. Prate
kraja sela. Đeveri
a rodnoj kući i
nu".
naći, naročito pri
ugi za to što vode

prvijenca muštu-
m svatovima.
znanika koji ih

Muštulugdžija, opet prvi, "javlja" kući da dolaze svatovi. Okupljanje je bilo kod crkve, gdje se vjenčaju. Svatovi se, po mogućnosti, sa nevjestom vraćaju drugim, ne onim kojim su otišli za nju.

Ulasku mlade u kuću prethodi uzimanje nakonjčeta malog muškog djeteta u naručje i bacanje jabuke ili rešeta sa raznim sitnicama preko krova. Svekrva, pri prelasku kućnogpraga, nevjestu posipa pšenicom, sitnijim voćem, itd.

Svatovi, pošto se ispucaju, sijedaju za trpezu, sem đevera i nevjeste, koji sat dva borave u drugoj prostoriji, zatim i oni sjede sa ostalim gostima.

U podne se dolazilo uveče, na dan svadbe: da učesnici svadbe vide prijatelje (majku i još jednu ženu tetku ili strinu), za doček je najpogodnije vrijeme, najzad i da nevjesti donesu prćiju i poklone za svatove.

Uveče dolaze komšije čestitari i drugi na veselje.

Svatovi koji su iz daleka ostaju da prenoće, ostali idu kućama, dajući nevjesti poklon, obavezno u novcu. Sjutradan ujutro, svatovi koji su prenoćili, umivaju se iz ruku nevjeste i vraćajući joj peškir daju i poklone, takođe u novcu. Poslije ručka se razilaze.

Nevjesta prvu večer spava sa jednim ili oba đevera. Đever je, iz poštovanja prema snahi i pristojnosti, najčešće, spavao obučen.

Svadbeno veselje u kući djevojke nevjeste završavalo se nedugo poslije odlaska svatova.

Zvanice i gosti posjede još neko vrijeme, komentarišu tok veselja, izmijenjaju ostale utiske, oni koji još nijesu

sjedali za trpezom ručaju. Nakon toga počinje razilazak. Stoga se u narodu, za neko kratkotrajno veselje govorilo "Ovo bi kao djevojačka svadba..."

Svadbeni običaji su potpuno izmijenjeni. Raniji običaj raspitivanja o kući, djevojci, momku, prijateljima, te prosdibu, vjeridbu i uglavnu obavljaju kandidati za brak, međusobno. Jedini uslov njihovog dogovora su međusobne simpatije. Roditelji, često, o tome saznaju kad je sve dogovoreno. Nestale su ranije pripreme za svadbu i ceremonijal koji ju je pratio. Nekoliko dana prije svadbe, registracije, zakaže se vrijeme sklapanja braka kod matičara pozovu prijatelji na ručak, za djevojku idu svatovi, obično nastojeći da imitiraju svadbu po ranijim običajima. U svatove obavezno ide i mladoženja. Pri povratku svi idu matičaru, gdje se u prisustvu rodbine, gostiju i drugih radoznalaca, mladi registruju.

Ručak se priprema u odabranom ugostiteljskom lokalu. Nekad se organizuju porodice mladih zajedno, a ponekad samo porodica mladoženje.

Poslije svadbenog ručka gosti se razilaze. Prilikom oproštaja sa domaćinima čašćavaju mladu, u novcu.

Nevjesta u prigodnoj prilici daje poklone đeverima, kumu i starom svatu, te svekru i svekrvi i još po kome iz novog doma.

Mladi, zavisno od mogućnosti, odmah idu na svadbeno putovanje.

BOŽIĆ, KRSNA SLAVA

U osnovi, čine ih proslave Božića i krsne slave.

Božić je najveći zajednički praznik. Svi su ga očekivali sa nestrpljenjem, uz obimne pripreme od uređenja kuće do nabavke jagnjeta i pića. Posebno interesovanje mlađarije vladalo je za Badnji dan. Očekivao se i pamtio kao lijep događaj.

Običaji koji prate božićne praznike se u nekim detaljima razlikuju od mjesta do mjesta. Na Medunu su, prije sunca domaćin kuće i ako ima još koji odrasli muškarac, išli da sijeku badnjake, po mogućstvu od bijelog cera. Bralo se onoliko badnjaka koliko ima muškaraca u kući, i za eventualno odsutne, i jedan više. Trebalo je paziti da se pri padanju ne zadrži na drugo drvo: ne smije se podljuštiti, nego da je zasiječen sa svih strana, ne kreše se. Pri nošenju mora biti okrenut vrhom naprijed "da bi sve u kući išlo naprijed". Kod kuće se grane okinu i slože i naprave badnjačice. Badnjaci se postave uz zid kuće, desno od vrata.

Unošeni su u prvi sumrak. Prethodno se pripremi tepsija sa smokvama, koštanjima, orasima, pšenicom i kojom sitnom parom, pripremi se i zdravica boca vina kojom domaćica dočekuje badnjak. Domaćin, najstariji muškarac, unosi glavni badnjak prvi, za njim ostali, po starosti. Na kućnom pragu svi čestitaju badnju veče s puno lijepih želja, a domaćica ih poprska mješavinom iz tepsije. Badnjaci se na vatru postavljaju paralelno, glavom prema zapadu. Ispod njih je već pripremljeno dosta suvih grana da se vatra razgori, jer u vatru, pod badnjakom, ne valja duvati (da se miševi ne kote...). Vatra se može samo džarati.

Oko ognjišta, na razastrtoj slami, ukućani sjede i večeraju posnu hranu. Pored vatre se peče pecivo — jagnje. Pravo je uživanje pečenje koštanja, krckanje oraha i lješnika. Iščekivanje očeva pucnja je posebna atrakcija. Kad badnjak pregori domaćin se oglašava sa jednim ili dva pucnja i sklanja glavu badnjaka da je sjutradan iznesu na njivu...

Na Badnji dan se iz komšiluka pokupi sve što je dato na pozajmicu, jer "ne valja da konači van kuće". Ako se može namire se i vrate dugovi; stoci napune jasle i postavi dobra prostirka od slame ili šušnja; peku se kolačići; priprema kuća; uređuje dvorište. Izbjegava se bilo kakvo inaćenje ili svađa. Stoka se prije unošenja badnjaka ugoni u pojatu, prolazeći između dvije upaljene svijeće, katkad postavljene na grebenima, koje drže djeca.

Ujutro dolazi najbliži, najstariji rođak, uzima badnjačice i džarajući njima vatru čestita Božić, dodajući još mnogo drugih želja za sreću i napredak, a posebno ako ima uslova, da se pridaju muška djeca. Na prvi dan Božića u posjetu su dolazili samo najbliži rodaci, često se naizmjenično zajednički ručalo ili večeralo. Obično je malo drugih posjeta, jer svako slavi u svojoj porodici. Drugog dana dolaze odive sa djecom i ostali posjetioci: komšije, rođaci, kumovi. Trećeg dana, na Stefandan, iznosi se slama iz kuće i raznosi na njivu, u voćnjak, torove i staje, pčelinjak, oko stogova.

Ipak, najvažniji dan božićnih praznika je Badnji dan i prvi dan Božića.

Na pravoslavnu novu godinu, mali božić 13. januara uveče, unosio se onaj prekobrojni badnjak. Ostali

ceremonijal oko unošenja badn
badnje večeri. Čestitala se um
koju su u ruralnim sredinama,

Za Uskrs se često može
šćanski praznik. No, po onom
ma i u proslavi ni približno
praznika. Najviše su mu se ra
"cvijeti" i posebno "šarenih ja
ko će ih više pokupiti, naroč
tucanja jaja. Stariji su se ok
Sjedjeli su, zabavljali momad
pilo se pomalo alkoholnih
Zbor se, obično, rano završa
nje veselje kao djevojačka s

Krsna slava je veliki
porodični praznik. Slavlje
Nikoljdan, 19. decembra,
slavlje: sređen je godišnji p
i podmiren mrs za nju, isp
sređen je glavni mrs, n
osjećala se već božićna a
uslovi da se slava dočeka l
i provede u krugu dragi
zvanica. Stoga je i bila na
počinju nekoliko dana
zastakljuje, obnavlja od
pozivi za slavu, jer se
pripremala se trpeza, ob

Na slavu se dolazi
U čelu trpeze je gla

na razastrtoj slami, ukućani sjede i
ı. Pored vatre se peče pecivo — jagnje.
pečenje koštanja, krckanje oraha i
očeva pucnja je posebna atrakcija. Kad
maćin se oglašava sa jednim ili dva
u badnjaka da je sjutradan iznesu na

se iz komšiluka pokupi sve što je dato
e valja da konači van kuće". Ako se
te dugovi; stoci napune jasle i postavi
slame ili šušnja; peku se kolačići;
uje dvorište. Izbjegava se bilo kakvo
ka se prije unošenja badnjaka ugoni u
među dvije upaljene svijeće, katkad
nima, koje drže djeca.
najbliži, najstariji rođak, uzima
i njima vatru čestita Božić, dodajući još
a sreću i napredak, a posebno ako ima
u muška djeca. Na prvi dan Božića u
mo najbliži rodaci, često se naizmjeni-
o ili večeralo. Obično je malo drugih
lavi u svojoj porodici. Drugog dana
om i ostali posjetioci: komšije, rođaci,
a, na Stefandan, iznosi se slama iz kuće
voćnjak, torove i staje, pčelinjak, oko

ji dan božićnih praznika je Badnji dan i

u novu godinu, mali božić 13. januara
onaj prekobrojni badnjak. Ostali

ceremonijal oko unošenja badnjaka je, u malom, imitacija badnje večeri. Čestitala se umjesto sadašnje nove godine, koju su u ruralnim sredinama, smatrali za "latinsku".

Za Uskrs se često može čuti kako je to najljepši hrišćanski praznik. No, po onome što se dešava i u pripremama i u proslavi ni približno nema čari i ljepote božićnih praznika. Najviše su mu se radovala djeca zbog "vrbice", "cvijeti" i posebno "šarenih jaja". Nastaje pravo takmičenje ko će ih više pokupiti, naročito raznobojnih, uživaju u igri tucanja jaja. Stariji su se okupljali na Rudine Lakovića. Sjedjeli su, zabavljali momačkim igrama u opkladu jajima, pilo se pomalo alkoholnih pića, čašćavalo priganicama. Zbor se, obično, rano završavao, te se govorilo da je "uskršnje veselje kao djevojačka svadba".

Krsna slava je veliki događaj u svakoj kući, najveći porodični praznik. Slavlje je bilo tim veće što naša slava Nikoljdan, 19. decembra, dolazi u najljepše vrijeme za slavlje: sređen je godišnji prinos, vraćena stoka sa "zetske" i podmiren mrs za nju, ispečena je rakija i odliveno vino, sređen je glavni mrs, nema velikih domaćih poslova, osjećala se već božićna atmosfera. Time su se sticali svi uslovi da se slava dočeka bogato, u najljepšem raspoloženju i provede u krugu dragih i poštovanih prijatelja i ostalih zvanica. Stoga je i bila najveći porodični praznik. Pripreme počinju nekoliko dana ranije: uređuje se kuća, kreči, zastakljuje, obnavlja odjeća, naročito dječija, upućuju se pozivi za slavu, jer se bez poziva na slavu ne dolazi, pripremala se trpeza, obavljalo prekađivanje...

Na slavu se dolazi ujutro. Za sve pozvane ima mjesta. U čelu trpeze je glavni gost, ostali zauzimaju mjesta,

ocjenjujući prema ličnom nahođenju gdje mu pripada da sjedne. Kad su gosti na okupu domaćin poželi dobrodošlicu, čestita slavu, ponudi goste da se posluže i ponašaju komotno "kao u svojoj kući". Glavni gost, obično, diže zdravicu u čast kuće, domaćina i slave.

Domaćin ne sijeda za trpezom. On stalno prati posluženje, doliva piće, naručuje što donijeti i kome.

Slava je ranije trajala tri dana, ali je od polovine prošlog vijeka, po naredbi knjaza Danila, ograničena na jedan dan. Uveče se završavala za sve, sem za odive.

U praznićnim danima se rijetko ko opijao i slavlja su završavana u toploj, prijateljskoj atmosferi sa puno iskazanih želja da se ponovo, ubrzo sretu.

Na katunu smo, obavezno, kao i ostali Kući slavili Šćepandan, kao plemensku slavu. Slavi se u prvi nedjelju poslije Ilindana.

Na slavu dolaze "odozdo", svi koji mogu, bez poziva i samo radi slavljenja. Svi nastoje da za taj dan ispeku jagnje. Gosti i domaći na katunu se uzajamno posjećuju i čašćavaju. Poslije ručka se improvizuje neka zabava, mladi vode kola, iskazuju dopadanja i simpatije, sklapaju se poznanstva, koja se katkad ne zaboravljaju. Stariji se zanimaju momačkim igrama.

Šćepandan i atmosfera koja se stvarala, životu na katunu odmornom, razdraganom i opuštenom davali su dodatno raspoloženje.

Zašto se slavi i kojim povodom niko ne zna tačno. Neki smatraju da se slavi u čast oslobođenja planina, drugi tvrde da je tog dana izvojevana neka velika pobjeda protiv